

בדברי ה"אור-זרוע" בענין "לא ליסתור איניש בי כנישתא"

הרב מאיר שלזינגר שליט"א

א. במסכת בבא-בתרא (דף ג' ע"ב) איתא: אמר רב חסדא לא ליסתור איניש כי כנישתא עד דבני כי כנישתא אחריתי. איכא דאמרי משום פשיעותא, ואיכא דאמרי משום צלווי. מאי בינייהו? איכא בינייהו דאיכא בי כנישתא אחריתי. (וכגרסת הרש"א ע"פ הראשונים. "איכא בינייהו דאיכא דוכתא לצלווי"). מרימר ומר זוטרא סתרי ובנו בי קייטא בסיתוא, ובנו בי סיתוא בקייטא. א"ל רבינא לרב אשי: גבו זוזי ומחתי מאי? אמר ליה: דילמא מיתרמי להו פדיון שבויים ויהבי להו. שריגי ליבני והדרי הודרי ומחתי כשורי מאי? א"ל זימנין דמיתרמי להו פדיון שבויים מזבני ויהבי להו. א"ה אפי' בנו נמי? א"ל דירתיה דאיניש לא מזבני. ולא אמרן אלא דלא חזי בה תיוהא, אבל חזי בה תיוהא סתרי ובני".

תוספות בד"ה "בי קייטא" כתבו בתירוץ קמא: "והא דקאמר דאיכא דוכתא לצלווי, היינו שאין ביהכנ"ס". כוונתו: דאיכא דוכתא לצלווי - אבל אין ביכנ"ס ממש, דאילו בדאיכא ביכנ"ס שרי. וכן כתב הר"ן דבבית-כנסת ממש מותר לסתור, ולא חיישינן לא משום פשיעותא ולא משום צלווי. בביאור הלכה הביא הדעות השונות, ופסק להקל בדאיתא בית-כנסת המכיל את כולם, עיי"ש.

הראשונים פסקו כמ"ד "משום פשיעותא", ולכן אסרו אף בדאיכא דוכתא לצלווי, שמא יפשע או/ו יאנס; כ"כ הר"ף והרא"ש במגילה (דף כ"ו ע"א), וכן משמעות פשט הסוגיא שם.

וכן משמע מסוגיא דידן, דהרי לגבי "גבו זוזי ומחתי" אסרו דילמא מיתרמי מצוה - אלמא חיישינן משום פשיעותא, וכן משמע מדברי הרמב"ם בהלכות תפילה (פי"א הי"ב) שכתב: "אבל בונין אחר ואח"כ סותרים זה, שמא יארע להם אונס ולא יבנו".

ב. אמנם ה"אור-זרוע" בהלכות בית הכנסת (חלק ה' אות שפ"ה) פסק כמ"ד משום דוכתא לצלווי, וז"ל: "רמי בר אבא הוה בני בי כנישתא. הוי ליה בי כנישתא עתיקא, הוה בעי למסתריה ולא תויי כשורי מיניה ולעיולי להאי. יתיב וקא מיבעיא ליה הא דר"ה דא"ר חסדא: לא ליסתור איניש ביה כנישתא עד דבני בי כנישתא אחריתי משום פשיעותא - שמה יפשע ויתיאש ולא יבנה אחר. כה"ג מאי, שאין סתירתו של זה אלא לבנינו של זה? אתי לקמיה דרב פפי ואסר ליה, לקמיה דרב הונא בר תחליפא ואסר ליה, דסברי כמ"ד בפ"ק דב"ב (דף ג' ע"ב): דטעמא דרב חסדא משום צלווי, וכן הלכה. והכי אמרינן התם: מרימר ומר זוטרא סתרו ובנו בי קייטא בסיתוא וכי סיתוא בקייטא. והאי דא"ל רבינא לרב אשי גבו זוזי ומחתי מאי? א"ל דילמא מיתרמי מילתא דמצוה ואפקו להו; היינו לההיא לישנא דמפרש משום פשיעותא, ואנן קיימא לן משום צלווי. ירושלמי (מגילה פ"ג ה"א).

שאלין לר' מנא מהו ליקח אבנים מבית הכנסת זו ולבנות בבית הכנסת אחרת? אמר לון: אסור. אמר ר' חלבו: לא אסור ר' מנא אלא מפני עגמת נפש. משמע אף על גב דאיכא דוכתא לצלויי, ופליג אגמרא דידן".

לדעת האו"ז כשסותרים ובונים באותן לבנים אין חשש פשיעותא ואעפ"כ אסור משום דוכתא לצלויי, וכן לשון הגמ' במגילה (כ"ו ע"ב). "התם משום פשיעותא", וזוהי סיבת ההיתר של "בי קייטא בסיתורא" בגמ' דידן דהרי איכא דוכתא לצלויי. את ראית הרי"ף מהא דגבו מעות ג"כ אסור, מעמיד האו"ז דהוי רק למ"ד "משום פשיעותא", אלא שלדעתו אין הלכה כך.

דוכתא לצלויי קובע בין לקולא ובין לחומרא:
לחומרא - בדליכא פשיעותא, כגון שהתחילו כבר לבנות.
לקולא - בדאיתא דוכתא לצלויי אף שאין ביכנ"ס.
פשט דבריו במה שכתב על הירושלמי "ופליג אגמרא דידן" - דהירושלמי חשש משום פשיעותא, ואילו הבבלי פסק משום דוכתא לצלויי. (ולקמן יובא באור אחר בדעת הירושלמי).

ג. דברי האו"ז הובאו בקיצור נמרץ באשר"י במגילה (פ"ד), ומשם הפכו מקור להלכה בשו"ע או"ח (סימן קנ"ב), וז"ל האשר"י: "וכן אסור ליקח אבנים מבית הכנסת ישנה כדי לבנות בחדשה כי ליכא דוכתא לצלויי, מא"ז". וממנו העתיק השו"ע.

ויש לעיין בדבר, דהרי מילים אלו הוי סיכום דעת האו"ז כפי שלמד הבבלי במגילה ודלא כירושלמי, וא"כ הוי נגד דעת הרא"ש, ולא שייך לומר דה"ל "וכן" המופיע בתחילת דבריו הוי המשך לדברי הרא"ש, דהרי הרא"ש ציטט את לשון הגמ' בבבלי, ולדעתו אסור משום פשיעותא דוקא, וא"כ דברי האו"ז חולקים, ולא שייך לומר "וכן"!

עיקר חידושו של האו"ז בהיתר ולא באיסור, ופסקו הוי נגד הרי"ף, הרא"ש והרמב"ם בהלכות תפילה (פרק י"א), (עיין שם בנושאי כלים).
ואכן, כנראה, משום כך העתיק הרמ"א: "ואסור ליקח אבנים מבית כנסת הישנה כדי לבנות חדשה" - ותו לא מידי. וכבר נשאלה השאלה בבית מדרשם של גדולי האחרונים, מאי קמ"ל בהלכה זו לדידן דפסקינן כלישנא ד"משום פשיעותא"? וליכא למימר דאפילו כבר ניתץ הישן אסור, דהרי באבנים שכבר מנותצות, אדרבא, ליעבד ביה מצוה אחריתי? (עיין ב"ח וט"ז). ולכן רצה הב"ח להציע בדברי הרמ"א שיש איסור לנתוץ ביהכנ"ס אפילו עומדים כעת באמצע הבנין של בית-כנסת חדש. אלא שלא הסכים לכך כיון שבמקרה זה לדעת הב"ח אין חשש פשיעותא, והילכך רק בדליכא דוכתא לצלויי אסור. ונשאר הב"ח בצ"ע.

ואין לדעתי כל ספק שהב"ח לא ראה את דברי האו"ז עצמו, שהרי בודאי אין זה פירוש דבריו, וכדלעיל, אלא ראה את דברי האשר"י על הרא"ש בלבד, שציין בסוף דבריו "מא"ז".
והעובדה שהשמיט הרמ"א את המילים "כי ליכא דוכתא לצלויי" מוכיחה

שהדבר אסור גם בדאיתא דוכתא לצלויי, ועל כן מפרש המג"א דאליבא דהרמ"א גם אם עומדים באמצע הבנין יש חשש פשיעותא, כי יש חשש דילמא איתרמי אונס; ואולי זאת בא הרמ"א להשמיענו בדבריו, ודלא כהב"ח לדינא. ובדאי שאין לשון הרמ"א מרווח בכך, ועכ"פ אין שום מקור להלכה זו באו"ז; ואדרבא, מבאור האו"ז משמע להיפך, דלא פסקינן משום פשיעותא, ובדאי גם הוא לא ראה את האו"ז. אך יתכן דהרמ"א הבין דמקור האשר"י בבבלי (מגילה כ"ו ע"ב), ולא סמך כלל על דברי הירושלמי.

ד. בשו"ת פני-יהושע (שאלה ד') הסתפק אם יש לבנות בית-כנסת שנשרף ממש באותו מקום, או בדאיכא סיבה כלשהיא (כגון סביבה שכבר אינה מתאימה) לבנותו במקום אחר. והאם צריך בכה"ג מכירה בז' טובי העיר וכיו"ב?

מקור הספק נובע מהחשש שיגרמו להורדת הקדושה מהמקום, עיי"ש. ופשט בעל הפנ"י שבטלה קדושת המקום. והוכיח דבריו מסוגייתנו, מהא דפשיטא לן דלאחר שבנה בית-כנסת מותר לסתור את הישן, אע"ג שהמקום ישאר פנוי. וליכא למימר שכוונת הגמ' שבנה את החדש סביב הישן, דלא אשתמיט שום פוסק למימר הכי.

אמנם הגאון מטשעבין בספרו "דובב מישרים" (סוף ח"ב) הביא ספיקו של הפנ"י, ודימה דבריו לירושלמי במגילה (פ"ג ה"א), ורצה להוכיח שיש קדושת המקום.

וה"ל הירושלמי. "שאלון לר' אימי. מהו ליקח אבנים מבית הכנסת זו ולבנות בבית הכנסת אחרת? אמר לון: אסור. א"ר חלפו: לא אסר ר' אימי אלא מפני עגמת נפש. ר' גוריינ אמר: מוגדלאיי שאלון לרשב"ל: מהו ליקח אבנים מעיר זו ולבנות בעיר אחרת? אמר לון: אסור. הורי ר' אימי: אפילו ממזרחה למערבה אסור, מפני חורבן אותו המקום."

וצריך להבין מספר דברים בדברי הירושלמי:

א. האם מדובר בחורבנם או ביישובם?

ב. מהי עגמת נפש, ומהו חורבן אותו מקום?

ג. האם הטעמים הנ"ל משלימים, זהים או חולקים?

ד. "ממזרחה למערבה" - של עיר או של החצר?

ה. האיך ומה נפסק להלכה?

ולא נעסוק כעת בבירור השאלות כולן. (לשון דומה קיימת בבבלי בענין ביכנ"ס ישן וחדש, ואולי האחרונים סברו שהאו"ז בנוי על הבבלי).

מפרשי הירושלמי ביארו דהירושלמי דיבר לאחר חורבנו, ונחלקו אם מדובר בעיר או בחצר ואז פסק הירושלמי שיש לחזור ולבנות באותו מקום הוי שלא כמסקנת הפנ"י על פי הבבלי, שלאחר חרבן ביכנ"ס אין צורך לבנות באותו מקום.

ולפ"ז את האו"ז האומר בסוף דבריו "ופליג אגמ' דידן" ניתן לפרש שאין כוונתו לבתי כנסת בבנינם ומשום פשיעותא, ובכך פליג אגמ' דידן דסוברת

(לדעתו) משום דוכתא לצלויי כדכתבנו לעיל; אלא דפליג אגמ' דידן בהא דצריך לבנות ביכנ"ס חרב באותו מקום ממש דלא כבבלי.

אמנם הרשב"א והריטב"א בארו שהירושלמי דיבר בעומדים עדיין בבנינם, ואין היחיד רשאי להעבירם אפילו בחזו בי תיוהא. וז"ל הריטב"א (מגילה כ"ו ע"ב): "וכן פירש בירושלמי דהכא, להכי אסרו ליה לרמי בר חמא מפני עגמת נפש של ראשון, כלומר: שאין ראוי להחליפו בעוד שראוי וצריך, כמו שאמרנו, אפילו אית ביה תיוהא. אבל בהסכמת ב"ה או ז' טובי העיר מותר כל היכא דאית ביה תיוהא דקאי למיסתר דליכא משום פשיעותא, דהא מהאי טעמא הוא דאמרין דלא ליסתור איניש ביה כנישתא עד דבני בי כנישתא אחריתי, ולא משום עגמת נפש של ראשון, משא"כ בס"ת וכדאמרן נמצאת אומר שביכנ"ס שמתפללים בו ואפילו כל בני העיר, אין להם לסתור אותו לכתחילה לעשות אחר במקומו או במקום אחר משום פשיעותא, ואי אית ביה תיוהא סתרי ליה ובני ליה אפילו במקום אחר". ע"פ הריטב"א אין ענינו של הירושלמי כלל לקדושת אותו מקום בביכנ"ס שחרב, והוי דלא כדברי הרב מטשעבין. גם ודאי דהאו"ז לא למד כך פשט בירושלמי.

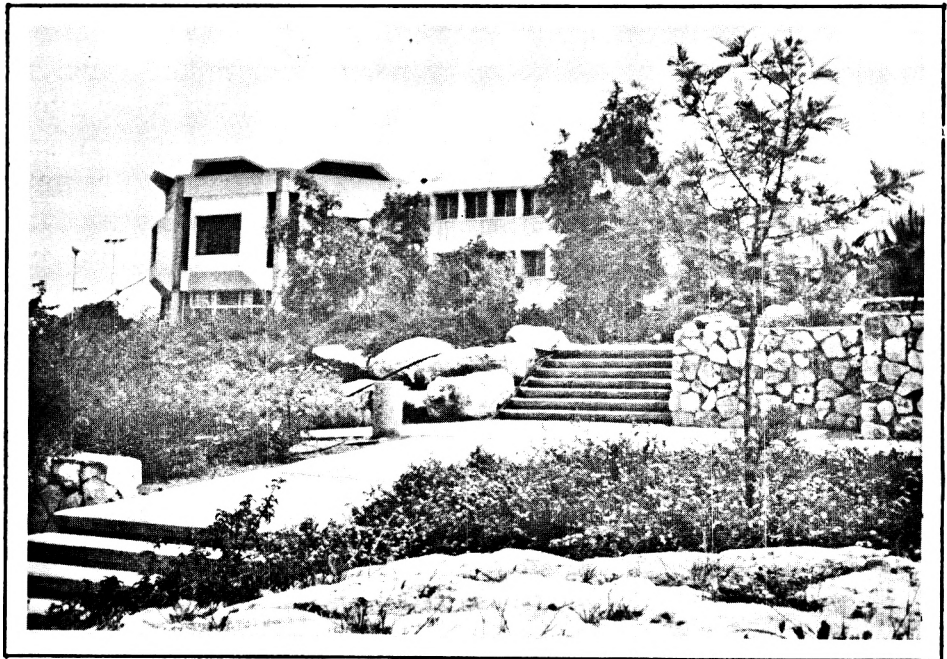
ואם נאמר שהרמ"א למד כך בירושלמי (כריטב"א), ודאי הבין את מקור ההלכה דהאשר"י דהוי בבבלי במגילה, בהא דרמי בר חמא הוה קא בני בי כנישתא. ובאמת הוכיח האו"ז משם דהלכה משום דוכתא לצלויי, וכפי שכתבנו מסתמא לא ראה הרמ"א את האו"ז, רק דצריך לתת טעם מה חידש הרמ"א בדבריו, וכדהובא לעיל.

ה. בעצם דברי הגאון מטשעבין יש לעיין, גם אם נפרש את הירושלמי דאיירי לאחר חורבנם, וכהבנת מפרשי הירושלמי (ואולי גם האו"ז). וז"ל ה"דובב מ"שרים": "וי"ל דהירושלמי במגילה הנ"ל לשיטתו המובא בתוספות ברכות (דף כ"ז ע"ב): נעקרה עכו"ם ממקום אחד ונתנו למקום אחר וכו' במקום שנעקר אומר: ברוך שעקר עכו"ם מן המקום הזה. וכן פסקינן בשו"ע או"ח (סימן רכ"ד), אלמא דאע"ג דעכו"ם זה בעצמה נבנית במקום אחר, ובכללותה לא נעקרה, מ"מ כיון דמקום הזה נעקרה חשוב כמו נעקרה ומחוייב לברך, וא"כ ה"ה, להבדיל, אצל קדושה; נהי דנבנה המקום קדוש על מקום אחר, מ"מ כיון שבמקום הזה נהרסה - חשוב כנהרס המקום קדוש". ובמחכ"ת מש"כ שעל עקירת ע"ז מברכים, והנה אף שבחוקי-לארץ אין מברכים, הטעם משום שאוירא מטמא לא תקנו ברכה על עקירתה שם, ומה שבארץ מברכים - היינו על הע"ז שנעקרה והרי נעקרה, ומה לי שנבנתה במקום אחר, הרי עיקר הברכה על עקירתה.

ולגבי 'לא תחנם' כתב בעל ה"תורת חסד" (זכר שמחה סימן רט"ו): "אבל הכא כתיב בקרא לא תחנם, ודרשינן לא תתן להם חניה בקרקע. ומטעם שכתב הרמב"ם דמתחילה כשלא היתה לו קרקע להעכו"ם היתה ישיבתו עראי, ועתה נותן לו חניה בקרקע, ותהיה מעכשיו ישיבתו קבע בארץ. משא"כ

בחליפין שהעכו"ם כבר היה לו מקודם ישיבה קבועה וחניה בקרקע, ומה לי בית זה או זה שמחליף עמו, ואין שום סברא שיהיה איסור בדבר".
יוצא שנושא הדיון הוא העכו"ם שאסור לתת לו חניה בקרקע. ואמנם דעת בעל החזו"א דכל פיסת קרקע יש בה איסור עצמי, ובודאי שאין אפשרות להחליף קרקע בקרקע, אבל דעת בעל התורת חסד (כפי שהביא הגאון מטשעבין בריש ח"ג) שזה דין על הגוי, ואינו קשור למקום ומותר. והדמיון לביהכנ"ס אינו עולה יפה, שהרי אין זה דין בקרקע, וכל קדושת ביכנ"ס היא משום תשמישי מצוה כדברי הרמב"ן, או משום שהטילו בו חכמים קדושה, עיין ר"ן במגילה (פ"ג).

ועכ"פ או שדברי הירושלמי אינם להלכה, או שאינם נוגעים להאי דינא של ביכנ"ס שחרב, וכמו שנתבאר.

בית המדרש וסביבתו